

кризисов. Так, госпожа Дрелинс, жена Представителя Мирового суда, и госпожа Васильковская, жена полковника 102-го Пехотного Вятского полка, просили разрешения у Гродненского губернатора устроить в г. Бельске 18 января 1868 г. концерт в пользу бедных, преимущественно пострадавших от бывшего мятежа начала 1860-х гг. По результатам мероприятия было собрано 80 рублей серебром, которые были отданы пострадавшим семьям [5].

В начале 80-х годов XIX в. в г. Себеж Витебской губернии был открыт Дамский Комитет по пособию нуждающимся в хлебе, в связи с повышением цен на хлеб и бедностью населения города. Программа занятий комитета предусматривала, что если дама изъявляла желание быть членом, то должна была вносить одновременно 5 руб. Пожертвованный и приобретенный на собранные деньги хлеб – для евреев мукой и для христиан в печеном виде, продавался Комитету со скидкой 10 % от действительной стоимости. Делами Комитета заведовали председательница, два товарища, и кассир [1].

Таким образом, благотворительность является неотъемлемым элементом культуры на белорусских землях. Будучи неравнодушными к чужим бедам, богатые слои населения стремились помочь бедным и беспомощным. Несмотря на то, что женщина, в виду правовых ограничений, не могла занимать активную позицию в обществе, она стремилась реализовать себя, помогая другим.

Литература

1. Дело об открытии в г. Себеж Дамского Комитета для сбора пожертвований, для оказания пособия нуждающимся. Витебская губерния. 1880–1881 г. // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 36673. – Л. 6.
2. Дело по прошению Шейны Михайловны Баркан о разрешении ей открыть в г. Полоцке приюта для малолетних евреев // НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 41114. – Л. 51.
3. Дело по ходатайству Русского женского кружка о выдаче пособия на устройство общежития (1910-1914 гг.) // НИАБ. – Фонд 295. – Оп. 1. – Д. 7953.
4. Отчет о деятельности Гродненского Еврейского Женского Общества «Сеймейх-Нейфлим» за 1899–1900 гг. // Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). – Фонд. 1. – Оп. 18. – Д. 731. – Л. 3.
5. Переписка с Бельским уездным исправниками за 19 янв. – 14 марта 1868 г. о благотворительном концерте в г. Бельске. 18 января в пользу семей, пострадавших во время восстания // НИАБ в г. Гродно. – Фонд 1. – Оп. 6. – Д. 1466. – Л. 1–5.
6. Устав Гродненского еврейского дамского общества «Помощь подающим «Сеймейх-Нейфлим» // НИАБ в г. Гродно. – Фонд 103. – Оп. 1. – Д. 55. – Л. 4.
7. Шимувич, С.Ф. Благотворительность в Беларуси в конце XIX – начале XX вв. / С. Шимувич. – Мн.: Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2006. – 188 с.

УРАДАВАЯ ПАЛІТЫКА Ў АДНОСІНАХ ДА ВОЛЬНЫХ ЛЮДЗЕЙ БЕЛАРУСІ Ў XIX – ПАЧАТКУ XX СТ.

А.Ф. Рацько, БДПУ (Мінск)

Значную частку сельскага насельніцтва беларуска-літоўскіх губерняў у XIX ст. складалі вольныя людзі – асабіста свабодныя жыхары былога Вялікага Княства Літоўскага. Саслоўе вольных людзей утварылася за кошт перасялянцаў з Аўстрыі, Прусіі, Расіі (рускія стараверы), памешчыцкіх сялян, адпушчаных на волю, дзяржаўных сялян, не зацверджаных у дваранстве шляхціцаў і інш. У сваёй большасці вольныя людзі не валодалі нерухомай маёмасцю і за карыстанне зямлёю абавязаны былі плаціць падушны падатак.

На працягу першай паловы XIX ст. памешчыкі актыўна запрыгоньвалі вольных людзей. Аднак гэта прыносіла фінансавыя страты казне, так як за прыгонных людзей памешчыцкія плаціў 95 кап. падушнага падатку, а за вольных – 2 руб 9 кап з душы [1, с. 12]. У другой палове 30-х гг. XIX ст. урад ажыццяўляў разбор вольных людзей – вызвалены незаконна запрыгоненых сялян. Дзеля гэтага былі створаны асобныя рэвізійныя камісіі, дзеянні якіх усяляк тармазілі прыгоннікамі. Павятовыя суды і земская паліцыя ігнаравалі пастановы вышэйстаячых інстанцый. З 1836 па 1842 гг. пры ўдзеле Віленскай казённай палаты былі вернуты з прыгоннага стану ў вольныя толькі 15 682 чалавекі [15, с. 83].

Па ўказу 23 верасня 1840 г. вольныя людзі дзяржаўных маёнткаў былі ўведзены ў грамады дзяржаўных сялян і ўраўнаны з імі ў выплаце падаткаў, у адбыванні рэкрутскай, кватэрнай і інш. павіннасцей [10]. Гэта ўзмацніла імкненне вольных людзей памешчыцкіх маёнткаў перасяляцца на казённую зямлю. Яны звярталіся ў губернскае ўстановы і на «найвышэйшае імя» са скаргамі на свавольствы памешчыкаў і прашэннямі перасяліцца на дзяржаўныя землі [7, с. 397].

23 мая 1847 г. выйшаў указ, па якому адносіны паміж памешчыкамі і вольнымі людзьмі, пражываўшымі на іх землях, падрабязна вызначаліся ў пісьмовых дамовах, якія заключаліся на тэрмін не меней 6 і не болей 12 гадоў. Памешчык быў адказны за спраўнае выкананне вольнымі людзьмі іх дзяржаўных падаткаў; без яго дазволу вольны чалавек не меў права зыйсці з места жыхарства. Пасля завяршэння тэрміну кантракту вольныя людзі маглі пакідаць зямлю памешчыка і сяліцца ў іншым месцы [11]. Закон 23 мая 1847 г. не вызначаў для вольных людзей норму зямельнага надзела і не даваў права на асабістую ўласнасць. Вольныя людзі не ведалі аб дараваных ім правах і

імкнуліся перасяліцца на казённую зямлю. У сваю чаргу памешчыкі па-ранейшаму лічылі вольных людзей сваімі прыгоннымі.

Да сярэдзіны XIX ст. большасць вольных людзей была прыгонена. Асноўна іх частка праживала ў цэнтральных і заходніх землях Беларусі. Па X рэвізіі падатнага насельніцтва Расійскай імперыі (1857–1858 гг.) у Віленскай губерні вольных людзей налічвалася – 2176, Гродзенскай губ. – 1191, Мінскай губ. – 4777 чалавек мужчынскага полу [15, с. 77; 3, с. 519]. У 1858 г. у Мінскай, беларускіх паветах Віленскай і Гродзенскай губерняў 63,5% вольных людзей пасялілася на памешчыцкай зямлі, 16,4% – на казёнай, 20,1% – на ўласнай [12, с. 34]. У цэлым па Беларусі колькасць вольных людзей складала каля 0,6% сельскага насельніцтва [4, с. 45].

Пасля апублікавання рэскрыпта Аляксандра II Віленскаму генерал-губернатару У.І. Назімаву стала зразумела, што ўрад мае намер вызваліць сялян з зямельным участкам. Памешчыкі пачалі масава выганяць са сваіх маёнткаў вольных людзей, адмаўляць ім у арэндзе, а таксама пераводзіць частку сваіх сялян без іх згоды ў разрад вольных людзей. У выніку напярэдадні адмены прыгону колькасць вольных людзей значна ўзрасла і склала ў Літве і Беларусі каля 100 тысяч рэвізскіх душ [1, с. 13]. На прымусовае высяленне вольных людзей адказалі актыўным удзелам у сялянскім руху за зямлю. Гэта стала прычынай увядзення 21 верасня 1861 г. закона, згодна з якім спыняўся разбор спраў аб прызнанні прыгонных вольнымі людзьмі. Тым з памешчыцкіх сялян, якія былі прызнаны вольнымі, але гэтае рашэнне яшчэ не было прыведзена да выканання, давалася права заставацца на зямлі памешчыка ў якасці часова-абавязаных з правам на зямельны надзел за адпаведныя павіннасці [9].

Удзел вольных людзей у паўстанні 1863–1864 гг. прымусіў урад 25 ліпеня 1864 г. выдаць указ аб іх пазямельным уладкаванні. Закон устанаўліваў 2 катэгорыі вольных людзей. Да першай катэгорыі адносіліся тыя, хто быў прылічаны да вольных людзей пасля 20 лістапада 1857 г.; яны атрымлівалі зямлю на роўных умовах з памешчыцкімі сялянамі. Да другой катэгорыі былі аднесены тыя вольныя людзі, якія знаходзіліся ў гэтым становішчы да 20 лістапада 1857 г. Яны часова пакадзілі на памешчыцкіх землях і заставаліся арэндатарамі. Два бакі абавязваліся заключыць дамовы на далейшую арэнду тэрмінам на 12 год з паніжэннем арэнднай платы на 10%. [2]. Закон 25 ліпеня 1864 г. не даваў адказу на пытанне як будучы пабудаваны адносіны паміж памешчыкам і вольным чалавекам пасля заканчэння 12-цігадовага тэрміна. Паны не хацелі падпісаваць кантракты з вольнымі людзьмі, а апошнія, у сваю чаргу, лічылі, што падпісаўшы кантракт з уладальнікам маёнтка, яны прызнаюць сябе простымі арэндатарамі і будучы пазбаўлены праваў на зямлю.

У 1877 г. 12-цігадовы тэрмін скончыўся, і памешчыкі сталі ў судовым парадку вызсяляць вольных людзей са сваіх зямель. Вольныя людзі актыўна супрацьстаялі гэтаму, і ўлады вымушаны былі ў некаторых выпадках выкарыстоўваць вайсковую сілу. У сувязі з гэтым Міністэрства ўнутраных спраў выдала спецыяльнае распраярэнне (ад 16 сакавіка 1878 г.), згодна якому па правілах 1864 г. паміж памешчыкамі і вольнымі людзьмі абавязкова павінны быць заключаны пісьмовыя дамовы, і што пачатковым момантам 12-цігадовай арэнды павінен лічыцца дзень заключэння дамовы. Так як у большасці пісьмовых дамоў яшчэ не было заключана, пытанне аб вольных людзях адцягвалася яшчэ на 10–12 гадоў [16, с. 145].

У выніку барацьбы вольных людзей другой катэгорыі за зямлю ўрад вымушаны быў вярнуцца да пытання аб іх пазямельным уладкаванні. Згодна з законам ад 3 чэрвеня 1882 г. выкупіць зямлю маглі толькі тыя вольныя людзі другой катэгорыі, якія карысталіся арэндай па законе 1864 г. і не заключылі новай дамовы па заканчэнні ўказанага гэтым законам 12-гадовага тэрміна. Урад пры выкупе выдзяляў пазыку ў памеры 85% прадажнай цаны, а астатнія 15% уносіў вольны чалавек [8]. За пэўную сідку з плацяжу вольныя людзі пазбаўляліся права карыстання пашавымі сервітутамі. Калі ў памешчыка заставалася меней чым 100 дзес. прыдатнай зямлі, ён мог адмовіць вольнаму чалавеку ў выкупе ці арэндзе. Устанаўленыя па законе 3 ліпеня 1882 г. выкупныя плацяжы вольных людзей былі значна вышэй выкупных плацяжоў памешчыцкіх і дзяржаўных сялян. Павятовае прадвадзіцелі дваранства рабілі ўсё, каб перашкодіць пераход вольных людзей на выкуп, дапамагалі памешчыкам ухіляцца ад надзялення іх зямлёй [14, с.189]. Выкупныя плацяжы былі непасільнымі для многіх вольных людзей. Так, для паветаў Віленскай губерні кошт як прыдатнай, так і непрыдатнай зямлі складаў 39 руб. [6, с. 21]. Да 1891 г. у Віленскай губерні толькі 6 вольных людзей другой катэгорыі перайшлі на выкуп [5, с. 452]. Большасць вольных людзей другой катэгорыі засталася арэндатарамі і беззямельнымі. Канчатковае ўладкаванне вольных людзей Мінскай губерні было завершана ў 1903 г. [13].

Такім чынам, толькі на пачатку XX ст. царскі ўрад вырашыў пытанне аб пазямельным уладкаванні вольных людзей Беларусі. Аднак умовы выкупа для вольных людзей былі значна цяжэйшымі, чым пры вызваленні сялян. Вольныя людзі, не падпаўшы пад дзеянне закона 1864 г. так і не атрымалі зямлі. Увогуле, палітыка ўрада была накіравана на ліквідацыю гэтага саслоўя і ўключэння яго ў склад сельскіх абывацелей.

Літаратура

1. Абрамов, Я. Некоторые особенности наших поземельных отношений / Я. Абрамов // Отечественные записки. – 1883. – № 11. – С. 1–42.

2. Правила об устройстве вольных людей Западных губерний, живущих на владельческих землях, 25 июля 1864 г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – Т. 39. – Отд. 1-е. 1864. – СПб., 1867. – № 41109.

3. Зеленский, И. Материалы для географии и статистики Российской империи, собранные офицерами Генерального штаба / И. Зеленский. – СПб.: Воен. тип., 1864. – Ч. 1.: Минская губерния. – 672 с.

4. Кахановікі, А.Г. Гісторыя Беларусі другой паловы XIX ст.: вучэб.-метада. дапам. / А.Г. Кахановікі. – Мінск: БДУ, 2012. – 151 с.

5. Мулявичус, Л.П. Особенности отмены крепостного права в Литве / Л.П. Мулявичус // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. – Киев, 1962. – С. 451-452.

6. Мулявичус, Л.П. Проведение крестьянской реформы 1861 года в Литве: автореф. дис. ...канд. ист. наук. / Л.П. Мулявичус; АН Литов. ССР, Ин-т истор. – Вильнюс, 1964. – 24 с.

7. Неупокоев, В.И. «Вольные» люди Литвы в первой половине XIX в. / В.И. Неупокоев // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1960 г. – Киев: Изд-во АН УССР, 1962. – С. 390–402.

8. О поземельном устройстве бывших вольных людей Западного края, 3 июня 1882 г. // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. 2. 1882. – СПб., 1886. – № 937.

9. О прекращении разбора дел о правах вольных людей в Западных губерниях, записанных по ревизиям помещичьими крестьянами, 21 сентября 1861 г. // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 36. – Отд. 1-е. 1861. – СПб., 1863. – № 37426.

10. Об изыскании средств к обеспечению благосостояния вольных людей в Виленской губернии и исправного платежа ими повинностей, 23 сентября 1840 г. // (ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – Т. 15. – Отд. 1-е. 1861. – СПб., 1841. – № 13811.

11. Об устройстве вольных людей, живущих на землях владельческих в Западных губерниях, 23 мая 1847 г. // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 22. – Отд. 1-е. 1847. – СПб., 1848. – № 21242.

12. Панютич, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В.П. Панютич. – Минск: Навука і тэхніка, 1990. – 375 с.

13. Положение о поземельном устройстве бывших вольных людей второго разряда Минской губернии, 17 марта 1903 г. // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. 23. – Отд. 1-е. 1903. – СПб., 1905. – № 22664.

14. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С.М. Самбук. – Минск: Наука и техника, 1980. – 224 с.

15. Улащик, Н.Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии / Н.Н. Улащик. – М.: Наука, 1965. – 479 с.

16. Энциклопедический Словарь / Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – СПб.: Семеновская Типолитография, 1892. – 494 с.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗЕМСКИХ НАЧАЛЬНИКОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ В БЕЛОРУССКОЙ ДЕРЕВНЕ В НАЧАЛЕ XX В.

А.А. Страленя, БГУ (Минск)

На рубеже XIX – XX вв. ускорились социальные процессы в белорусской деревне, заметным становится разложение её традиционных устоев, усложнилась структура экономической и социально-культурной жизни. После ликвидации должности мировых посредников органы крестьянского самоуправления не справлялись с усложнившимися задачами общественной и хозяйственной жизни в деревне [1, л.14]. Более того, они сами нередко попустительствовали случаям неподчинения сельских жителей органам власти. Многократными были факты взяточничества и произвола должностных лиц органов крестьянского самоуправления. Это вызвало необходимость установления действенного контроля в отношении сельских и волостных должностных лиц, многосторонней опеки со стороны государства над крестьянством. Закон 12 июля 1889 г. ввёл в крестьянское управление новую административно-судебную должность земских начальников. Положение о земских участковых начальниках было распространено на Витебскую, Минскую и Могилевскую губернии 12 июня 1900 г., в 1903 г. – на Виленскую, Гродненскую и Ковенскую губернии. При разработке проекта введения института земских начальников в белорусских губерниях минский губернатор Н.Н. Трубецкий подчеркивал, что «сельской выборной власти для народа уже недостаточно, для него необходима власть твердая правительственная, каковая благодаря закону 12 июля 1889 г. и сосредоточена в руках земских начальников, которые являясь для крестьянского населения не только непосредственным начальником, но и главным его руководителем и советчиком» [2, л. 36]. Особенностью создания нового института власти было соединение в руках земских начальников административных и судебных полномочий. Кроме того, важное значение в практической деятельности земских начальников отводилось мерам по «печению о хозяйственном благоустройстве и нравственном преуспевании крестьян вверенного ему участка» [3, с. 514]. В частности, они касались благоустройства сёл и волостей, помощи нуждающимся, повышения уровня образования крестьян.

На практике реализация задач, связанных с регулированием социально-культурной жизни деревни оказалась значительно более многообразной и сложной, чем предполагалось законодательными документами. Ситуацию усложняли деятельность сельских адвокатов, поликонфессио-